

Gnezdenje kolonializmov

Novi in stari obrazci
izključevanja na
obrobju Evrope

¹ Zgodnejša različica tega besedila je bila predstavljena od 5. do 7. junija 2008 v Portorožu na konferenci »Inclusion and Exclusion in and on the Borders of Europe«. S problematiko, ki je predmet te razprave, se ukvarjam v okviru podoktorskega raziskovalnega projekta »Ustvarjanje podobe soseda: Avstrija, Slovenija in diskurz o jugovzhodni Evropi« na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Pogoji za oblikovanje kolonialnega diskurza v sodobni Evropi

Junija 2007, neposredno preden je Portugalska prevzela vlogo predsedujoče države Svetu Evropske unije, je portugalski veleposlanik pri EU Alvaro de Mendoca e Moura ob predstavitvi prednostnih nalog portugalskega predsedstva dejal, da se bo *Portugalska zaradi svoje kolonialne zgodovine v zunanji politiki osredotočila na sodelovanje z Afriko, v ospredju bodo človekove pravice. »Držav, s katerimi sedimo skupaj za mizo in kršijo človekove pravice, ne moremo preprosto spoditi od mize«, je opozoril.* (24ur.com, 11. 6. 2007).¹

Nekaj mesecev pozneje je *The Financial Times* objavil izjavo Janeza Janše, premiera Slovenije, ki se je konec leta pripravljala prevzeti vlogo predsedujoče od Portugalske. V svoji izjavi je Janša poudaril, da *ima Slovenija v regiji [zahodnega Balkana] interese na podoben način, kot jih ima Portugalska v Afriki* (Mladina, 4. avgust 2007).

Navedeni izjavi ponazarjata ideološki in diskurzni mehanizem, ki ga poimenujem *gnezdenje kolonializmov*, opirajoč se na koncept *gnezdenja orientalizmov*, ki sta ga v slovitim članku razvila Milica Bakić-Hayden in Robert Hayden, za katerega je značilno, »da je v vsaki regiji težnja, da se na kulture in regije, ki so bolj vzhodno ali južno od lastne, gleda kot na bolj konservativne oziroma primitivne« (Bakić-Hayden in Hayden, 2007: 445; prim. Bakić-Hayden, 1995). Čeprav sta orientalizem in kolonializem v veliki meri prepletena in med seboj prekrivajoča se pojma, se mi v kontekstu, ki ga pogojuje Evropska unija, zdi ustreznejše govoriti o gnezdenju kolonializmov, predvsem zato, ker je obstoj kolonialne ali kakšne druge ekspanzionistične preteklosti pogoj za uporabo tega mehanizma. V oblikovanju in reprodukciji orientalističnega diskurza vidik pretekle vključenosti tega, ki orientalizira, v zadeve tega, ki je orientaliziran, ni nujno prisoten. To pa seveda ne pomeni, da »gnezdenje kolonializmov« ne posega za tipičnimi sredstvi, s katerimi se ustvarja orientalni Drugi: predvsem je treba poudariti orientalistično idejo o nujnosti kontroliranja,

vodenja in izobraževanja tega Drugega ter odnos med znanjem o Drugem in ustvarjanjem odnosov subordinacije, ki ga je Said (1996) postavil v središče svojega koncepta orientalizma.

Vendar pa v tem prispevku ne nameravam zatrjevati, da je odnos posameznih članic Evropske unije ali Unije kot celote do držav zahodnega Balkana² kolonialističen – zagovarjanje tovrstne teze se mi zdi preveč sproščeno in ne posebno inventivno. Moja ambicija prav tako ni izumiti še en koncept, ki bi konkuriral orientalizmu ali balkanizmu – glede na količino literature o predstavah o Balkanu in intenziteti, s katero se akademski diskurz osredotoča na to vprašanje, bi bila takšna ambicija odvečna. V analizi, ki sledi, se pravzaprav ne bom ukvarjala s podobo zahodnega Balkana, temveč z diskurzom, ki ga članice EU oblikujejo o tem prostoru ter tako zagovarjajo lastni položaj in vlogo v okviru Unije. V središču pozornosti bom poskusila postaviti dejstvo, da se kolonialna preteklost nekaterih držav v Evropi uporablja v političnem diskurzu kot argument za legitimizacijo na novo ustvarjenih odnosov moči. In ne samo uporablja, temveč tudi »sposoja«, se »gnezdi« v različnih točkah EU.

Odnose in reprezentacije, ki se ustvarjajo skozi »gnezdenje kolonializmov«, bom obravnavala predvsem na ravni diskurza – tako kot Ifversen in Kølvræ (v tej številki) želim poudariti, da me zanimajo diskurzivni konstrukti in ne nekakšna realnost, ki se nahaja za retoriko. Po drugi strani pa ne smemo zanemariti dejstva, na katerega opozarjata Ernesto Laclau in Chantal Mouffe, namreč da »diskurzivna struktura ni zgolj ‚spoznavna‘ ali ‚kontemplativna‘ entiteta, marveč je artikulacijska praksa, ki vzpostavlja in organizira družbena razmerja« (Laclau in Mouffe, 1987: 81; citirano po Velikonja, 2005).

Pri analizi političnega in medijskega diskurza, s pomočjo katerega se artikulira sistem »ugnezdenih« kolonializmov, bom izhajala iz Foucaultovih pogledov na diskurz in njegovega pojmovanja analize diskurza kot »razumevanja pravil, prek katerih se objekti, subjekti, koncepti in strateška polja oblikujejo in širijo« (Melegh, 2006: 21; Foucault, 2001). Foucault nas uči, da ni diskurza, ki ne bi bil tako ali drugače povezan z drugimi, že artikuliranimi, skozi zgodovino oblikovanimi diskurzi. Samo v relaciji do teh sorodnih diskurzov lahko v celoti razumemo pomen nekega diskurza oziroma diskurzivne formacije. Za Foucaulta ključno vprašanje analize diskurza ni to, kar zanima analizo jezika, in sicer skladno s katerimi pravili je bila konstituirana neka izjava in skladno s katerimi pravili bi bile lahko konstituirane druge podobne izjave, temveč »kako pride do tega, da nastane takšna izjava in da se na njenem mestu ne pojavi nobena druga« (Foucault, 2001: 30–31). V pričujočem besedilu me bo predvsem zanimalo, kako je prišlo do tega da so lahko bile artikulirane izjave, citirane na začetku tega članka in druge njim podobne izjave, ter kaj pogojuje to, da so nekatere dediščine iz evropske zgodovine izpostavljene kot argument v legitimizaciji odnosov moči, medtem kot so nekatere druge zamolčane.

Na ravni diskurza je »signal« gnezdenja kolonializmov analogija, vlečenje vzporednice med interesi in političnim vedenjem neke države, ki jih le-ta legitimizira s svojo kolonialno preteklostjo, in interesi in političnim vedenjem države, ki takšne preteklosti nima (v našem primeru je to Slovenija). Omenjena analogija ni samo »signal«, oznaka diskurza »ugnezdenih«

² V političnem diskurzu, ki se nanaša na širitev EU na jugovzhod Evrope, se med države zahodnega Balkana najpogosteje štejejo Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Srbija (in Kosovo), Črna gora, Makedonija in Albanija – torej države, ki še vedno niso članice EU. Poimenovanje Zahodni Balkan je bilo v ta diskurz vpeljeno leta 1998 na sestanku Evropskega Sveta na Dunaju (Bojinović, 2005: 15, f. 20). Danes je zahodni Balkan ena ključnih besed v retoriki Evropske unije, ki se že seli iz političnega diskurza na druga diskurzivna področja in se čedalje pogosteje uporablja kot ime za regijo (prim. turistični vodnik *Western Balkans*, ki ga je Lonely Planet izdal v letu 2006). V tem prispevku uporabljam poimenovanje zahodni Balkan izključno kot tehnični termin, ki se mu ne morem izogniti, že zaradi njegove prisotnosti v političnem diskurzu, ki ga analiziram. Želim pa poudariti, da tega temina nikakor ne jemljem kot oznako za regijo, predvsem zaradi njegove semantične praznine: ta nam pove zgolj, kaj države zahodnega Balkana niso – članice EU – in pri tem ne upošteva kulturnih in družbenih značilnosti, ki jih imajo te države, ter skupnih zgodovinskih dediščin – kar bi moralo biti podlaga za razmišljanje o nekem območju kot regiji (prim. Todorova, 2005).

kolonializmov, temveč tudi njegova bistvena značilnost in celo njegov nujni pogoj: analogija je v številnih primerih edina podlaga za označevanje odnosa do neke regije zunaj EU kot kolonialnega; tako je tudi pri navedeni izjavi slovenskega predsednika vlade. Ta primer pokaže, da lahko tudi politični predstavniki držav, ki jih ne zaznamuje kolonialna preteklost, oblikujejo kolonialni diskurz. To je mogoče zaradi konteksta, ki ga v sodobni Evropi pogojuje članstvo v Evropski uniji, ki je osnova za vključevanje oz. izključevanje: ta kontekst ustvarja skupno »skladišče« diskurzivnih obrazcev, ki so članicam Unije na voljo za ustvarjanje diskurza *drugosti* v primeru teh, ki niso del združene Evrope. Po teh obrazcih pa posežejo praviloma države, katerih »evropskost« ni nedvoumna, ne glede na njihovo članstvo v Uniji.

Države, ki spadajo k »zahodnemu Balkanu«, so posebej »plodna tla« za ustvarjanje takega diskurza in »sposojanje« diskurzivnih obrazcev za legitimiranje odnosov premoči. Balkan se tradicionalno dojema kot periferija, ki jo je treba nadzorovati in kontrolirati, in ki je potrebna vodenja iz evropskih centrov moči, »da ne bi ponovila napake iz preteklosti« (Hammond, 2006: 19). Ideja, da je neka vrsta kolonialne uprave na Balkanu nujna, da bi se ohranil mir in omogočil razvoj celotne evropske celine, je pogosto odmevala v potopisnem in publicističnem diskurzu devetdesetih let dvajsetega stoletja. Andrew Hammond (2006: 20) navaja številne primere takega diskurza; Robert Carver (1998) kot edino rešitev za neskončne nemire v Albaniji vidi v »vsiljevanju evropskega reda in industrije« in »vrnitvi centrov moči, ki so obstajali v starih kolonialnih časih«. Robert Kaplan v svoji knjigi *Balkan Ghosts* (Kaplan, 1993) (ki se danes navaja kot *par-excellance* primer balkanizma), poudarja, da »samo zahodni imperializem – čeprav večini tako poimenovanje ne bo všeč – lahko zedini evropsko celino in zavaruje Balkan pred kaosom«. Kanadčan Michael Ignatieff na začetku devetdesetih let razloge za konflikte na Balkanu vidi v odsotnosti velikih sil: navaja, da so se »na Balkanu, ki ga je nekoč močno nadzoroval imperij, narodi znašli v položaju, v katerem ni imperionalnega arbitra, na katerega bi se lahko obrnili. Zato ni presenetljivo, da so se, ker jih niso omejili močnejši, znesli drug nad drugim, da bi uredili račune, ki jih je prisotnost imperija dolgo potiskala v ozadje«. Julian Borger je na straneh *Guardiana* zapisal, da je bil »blagi kolonialni režim nujen za demokratični razvoj Bosne« (Burgess, 1997: 111). Kot poudarja Muršič (2007: 91), je ideja o nujnosti kontrole nad Balkanom povezana z imaginacijo tega prostora kot »križišča ali kontaktne cone; ta nejasno definirana predstava omogoča ustvarjanje jasno definirane hegemoničnega diskurza. Če se nekje nahaja kraj, kjer zadeve še vedno niso urejene, je tam treba zagotoviti ‚naš‘ način organizacije in razviti in krepiti Naš red (ali preprosto Naš način). To ni težko, ker je obmejna cona nestabilnosti vedno bila razumljena kot most ali križišče« (prim. Todorova 1997: 15).

Številni raziskovalci diskurzov, prek katerih se oblikuje identiteta sodobne Evrope, se strinjajo, da je »predstava o Balkanu kot ‚evropski coni Tretjega sveta‘ pomagala ustvariti občutek tako potrebne skupne identitete in smisla Evropske unije (Erjavec in Volčič, 2007: 124, prim. tudi Mastnak 1998). Kot večina podobnih diskurzov ima tudi ta ne glede na dejstvo, da pripomore k ustvarjanju občutka skupnega pripadanja na ravni Evropske unije, predvsem namen legitimizacije in utrjevanja vlog posameznih držav. To prepričljivo ponazarja tudi primer gnezdenja kolonializmov, ki se mu bomo posvetili v nadaljevanju.

»Gnezdenje kolonializmov« in vloga zgodovinskih dediščin

Slovenski politik Jelko Kacin (tedaj vodja parlamentarnega odbora za zunanjo politiko in opazovalec v evropskem parlamentu) je o gospodarski prisotnosti Avstrije na Slovenskem povedal naslednje:

Avstrija je v Sloveniji tradicionalno prisotna s svojimi investicijami iz preprostih zgodovinskih dejstev. Prvi razlog je v tem, da je bila del Avstro-Ogrske, kjer je spadala pod Dunaj in ne pod Budimpešto. Drugi razlog pa je v tem, da Avstrijci vedo, da je Slovenija v času Jugoslavije prispevala četrtno njenega BDP več kot tretjino izvoza. Gre tudi za to, kako širši krog Avstrijcev dojema ta prostor. Avstro-Ogrska je razpadla leta 1919. Od takrat še ni minilo sto let in v Avstriji se je skozi generacije ohranjal občutek, da je to njihovo nekdanje ozemlje. Zato tu in tam pride tudi do pokroviteljskega oziroma vzvišenega pristopa do Slovencev. Sicer pa je prepričan, da Avstrija v Sloveniji ravna podobno kot Slovenija na jugovzhodu Evrope (Mladina, 10/2004).

Že iz vsebine Kacinove izjave je razvidno, da je *gnezdenje kolonializmov* v primeru Avstrije, Slovenije in zahodnega Balkana večplastno in veliko bolj kompleksno kot v prvem navedenem primeru. Razlog za to so zgodovinske dediščine, ki jih državi delita med seboj in hkrati z državami zahodnega Balkana. Nekatere izmed njih so omenjene v citirani izjavi: avstroogrška/habsburška dediščina, ki jo delijo Avstrija, Slovenija, Hrvaška ter Bosna in Hercegovina, in jugoslovanska dediščina, ki je skupna Sloveniji in drugim nekdanjim jugoslovanskim republikam. Z vsemi državami zahodnega Balkana pa deli Slovenija tudi socialistično dediščino.

Kot je razvidno iz citiranih izjav, zgodovinske dediščine pomembno vplivajo na sodobne identitete, odnose in vloge v sodobni Evropi. Kot poudarja Maria Todorova, je zgodovinska dediščina tudi koristna analitska kategorija, ker ne izključuje prednosti prostorske analize, dodaja pa jim časovno dimenzijo (Todorova, 2005: 86–87). V nasprotju s tradicijo, ki je selektivna, zgodovinska dediščina ni rezultat aktivnega procesa zavestne izbire elementov iz preteklosti: vključuje »vse, kar je bilo shranjeno, ne glede na to, ali nam je to všeč ali ne« (ibid.: 88). Zgodovinskih dediščin torej ne moremo spremeniti, lahko pa se nanje sklicujemo ali jih zamolčimo, jih glorificiramo ali tabuiziramo – to je odvisno od tega, kakšen položaj v sedanosti želimo zase. Zgodovinske dediščine se v družbah, ki jih delijo, vedno znova interpretirajo in uporabljajo v zagovarjanju sodobnih kolektivnih identitet, političnih in družbenih strategij. Teh procesov so deležni tako »navadni ljudje«³ kot pripadniki političnih elit in družbene institucije.

Čeprav Avstrija ni bila kolonialna sila v klasičnem pomenu, je njena imperialna preteklost razlog, da se odnos do drugih delov habsburške monarhije pogosto obravnava kot (post)kolonialen.⁴ Tradicijo (*Südostforschung*) v nemškem jezikovnem prostoru je prav tako mogoče razumeti kot različico orientalističnega odnosa med znanjem in produkcijo moči.⁵ V sodobni Sloveniji je avstrijska politika do južne sosesde pogosto interpretirana kot (post-)kolonialna, tako preden je Slovenija postala članica EU kot zatem. Karin Kneissl poudarja, da je tovrsten neokolonialni odnos pogosto izpostavljan odkar je Avstrija leta 1988 postala članica EU. Slovenski politiki in novinarji so začeli Avstrijo čedalje bolj kritizirati kot zaviralko širitve EU (Kneissl, 2002: 167). V slovenskem tisku so se pojavili naslovi, kot so: *Ali je Slovenija že Avstrijska kolonija?* (Delo, 10. 9. 1999), *Še vedno avstrijska kolonija* (Večer, 13. 9. 1999), itd. »Pojmi kot *jerobstvo, hegemonistična stremljenja, svetohlinstvo in nadutost*« so postali sestavni del pisanja slovenskega tiska o odnosu Avstrije do Slovenije (Kneissl, 2002: 167–68).

³ Primer redefiniranja odnosa do zgodovinskih dediščin med »navadnimi ljudmi« ponuja antropolog Bojan Baskar, ki v razlagi jugonostalgije med Slovenci in Hrvati zajame širši zgodovinski okvir in se odloči za njeno obravnavo v kontekstu nostalgije za imperijem, pojava, ki je že znan na območju nekdanjega avstro-ogrškega cesarstva. Skupne značilnosti, kot so etnična raznolikost, nadnacionalna identiteta in kult osebnosti omogočajo razumevanje jugonostalgije kot alternative »avstronostalgiji« v prostorih, ki jim je skupna avstro-ogrška imperialna dediščina; jugonostalgija pa se v takem kontekstu kaže kot identitetna strategija razmejevanja in posledica strahu med Slovenci (in Hrvati), da bodo po državni osamosvojitvi postali »enaki kot Avstrijci« (Baskar, 2007).

⁴ Prim. Feichtinger, Prutsch, Csáky (ur.), 2003; Ruthner, 2003, Uhl, 2002.

⁵ O tradiciji »(Süd)ostforschung« pri Nemcih in Avstrijcih gl. Kaser, 1990; Burleigh, 1988; Promitzer, 2003.

⁶ Na področju politoloških študij in študij mednarodnih odnosov se geografska bližina in skupna zgodovina jemljeta kot osnova za strategijo »aktivne zunanje politike«, ki naj bi bila posebej ustrezna za majhne evropske države. Bojinović (2005) analizira možnosti takšne strategije prav v primeru Slovenije in Avstrije ter njune politike do zahodnega Balkana.

⁷ www.bmeia.gv.at/en/foreign-ministry/foreign-policy/europe/western-balkans.html

Zaradi prikrivanja zgodovinskih dediščin pa »gnezdenja kolonializmov« med Avstrijo, Slovenijo in zahodnim Balkanom ni mogoče zreducirati samo na linearno prenašanje diskurzivnih vzorcev, v katerih je kolonialna dediščina argument v legitimizaciji položaja in vlog znotraj EU, iz avstrijskega v slovenski politični in medijski diskurz. Tukaj gre kvečjemu za nekakšno »tekmovanje« za vlogo »strokovnjaka za zahodni Balkan« med dvema državama.⁶ Obe sta navedli zahodni Balkan kot eno prednostnih nalog v času svojega predsedovanja (Avstrija je bila predsedujoča svetu EU v prvi polovici leta 2006, Slovenija pa v

prvi polovici leta 2008). Skupna zgodovinska dediščina, ki jo Avstrija in Slovenija kot članici EU delita z državami zahodnega Balkana, je podlaga za sklicevanje na posebno znanje o regiji ter prilaščanje posebne vloge strokovnjaka za zahodni Balkan v EU. Vendar se poreklo tega posebnega znanja v avstrijskem in slovenskem diskurzu različno obravnava: med tem ko avstrijski politiki in novinarji skupne izkušnje iz preteklosti, ki so nastale zaradi avstrijske ekspanzije na jugovzhod, eksplicitno omenjajo, slovenski oblikovalci javnega diskurza raje zamolčijo, od kod Sloveniji posebno znanje o zahodnem Balkanu. Jugoslovanska in socialistična dediščina se torej v tem diskurzu ne omenjata.

Na uradni spletni strani avstrijskega ministrstva za zunanje zadeve⁷ najdemo trditev, da je zahodni Balkan prednostna naloga avstrijske zunanje politike. Ta trditev je podprta z dvema medsebojno pogojenima argumentoma:

- a) Argument skupne zgodovinske dediščine: *Zaradi večstoletne politične, kulturne in ekonomske povezanost je avstrijska zunanja politika Balkanu vedno pripisovala poseben pomen. (...)*
- b) Argument posebnega znanja: *Avstrija je tradicionalno imela zelo aktivno vlogo v oblikovanju zunanjepolitičnih ukrepov, saj si je EU prizadevala pomagati Balkanu pri prevladovanju njegovih težav. Zahvaljujoč temeljitemu znanju Avstrije o procesih v tej regiji lahko ta država učinkovito pomaga krotiti krizo na Balkanu.*

V avstrijskih političnih in medijskih diskurzih sta oba argumenta pogosto poudarjena. Mogoče je celo vzpostaviti kontinuiteto med diskurzi 19. stoletja, ki spadajo k *Südostforschungu*, in današnjimi diskurzi. Leta 1887 je statistik Hugo Bach zapisal, »da je promoviranje izobraževanja (v Srbiji) vsekakor povezano z vplivom habzburške monarhije. Po podatkih s popisa prebivalstva 1874 je bilo veliko prebivalcev Srbije rojenih v Avstro-Ogrski. Ta podatek kaže, da je bila zgodovinska misija prenašanja kulture na vzhod uspešno izpolnjena na srbskem ozemlju« (Promitzer, 2003: 192); v časopisu *Der Standard* leta 2006 najdemo naslednjo izjavo: *V Bosni Avstrijci uživajo zelo visok ugled, kar je povezano z reformo izobraževanja, ki jo je po aneksiji 1887 izvedla habsburška monarhija* (Der Standard, 16. 6. 2006).

Andre Gingrich (1998: 106) dejstvo, da je Avstrija v letih 1993 in 1994 ponudila zatočišče več kot 80.000 beguncem iz Bosne in Hercegovine (večinoma muslimanom), ravno tedaj, ko je velik del avstrijskega prebivalstva podprl ksenofobno politiko Jörga Heiderja, ki je med drugim temeljila na zaničevanju muslimanskega Drugega, razlaga prav prek narave diskurza, ki je mobiliziral Avstrijce, naj pomagajo bosanskim muslimanom. Kampanjo z naslovom *Nachbar in Not* (Sosed v stiski) je spremljala naslednja izjava, ki so jo pogosto uporabljali avstrijski politiki in družbeni aktivisti: *Ti ljudje so naši sosedi, ki so z Avstrijo tesno zgodovinsko povezani* (ibid.). Gingrich ugotavlja, da se ta izjava nanaša na avstrijsko *de facto* kolonialno prisotnost v Bosni, in ne samo nanjo: to izjavo »lahko razumemo v svetlobi odkrite in včasih tvegane protisrbske

politike Avstrije po letu 1991. *Naši bosanski sosede* so tudi tisti muslimani v Bosni, ki so se uprli srbskemu nacionalizmu pred letom 1914, ko so srbski nacionalisti ubili avstrijskega prestolonaslednika in s tem izzvali izbruh prve svetovne vojne. Gre za potomce tistih bosanskih muslimanov, ki so se zatem pogumno borili za vojsko avstro-ogrskega imperija proti Srbom in Italijanom na jugovzhodnih frontah do konca prve svetovne vojne. Gre za tiste dobre muslimane, ki imajo stalno mesto v avstrijskem imaginariju» (ibid.: 106–107).

V slovenskih diskurzih po drugi strani najdemo izjave o posebnem znanju o regiji, vendar brez poudarjanja zgodovinskih vezi in skupne preteklosti, ki so omogočili pridobivanje tega znanja. Slovenski premier Janez Janša je marca 2007 izjavil, da bo ena prednostnih nalog slovenskega predsedovanja EU angažiranje pri širjenju integracij na zahodni Balkan, slovenski minister za zunanje zadeve Dimitrij Rupel pa je ob isti priložnosti dejal, *da je Slovenija dober poznavalec okoliščin v regiji*.⁸

Argumenta skupne preteklosti ne najdemo niti v izjavah slovenskih politikov ob »ponujanju pomoči« nekdanjim jugoslovenskim republikam pri njihovem pridruženju EU: minister Rupel je med obiskom Srbije leta 2003 poudaril, da je *Slovenija s svojimi povezavami, izkušnjami in možnostmi pripravljena pomagati Srbiji in Črni gori, tudi zato, da bi ji čim prej celotna regija sledila na poti evroatlantskih povezav* (24ur.com, 28. 8. 2003). Rupel je na slovesnosti ob odprtju slovenskega veleposlaništva v Črni gori poudaril, da je *Slovenija pripravljena svoje izkušnje na poti vključevanja v Evropsko unijo deliti s Črno goro*.⁹

Razlike v diskurzih, ki se nanašajo na zahodni Balkan, v Avstriji in Sloveniji, je mogoče razložiti s pomočjo različnih zgodovinskih vlog dveh nacionalnih družb. Vloga Slovenije v regiji nikoli ni bila zaznamovana z ekspanzionističnimi težnjami. Lahko celo rečemo, da jo je, tako kot države zahodnega Balkana, »koloniziral« eden od dveh imperijev, ki so bili v tem prostoru prisotni vse do začetka 20. stoletja. Socialistična dediščina še dodatno pripomore k dvoumnosti položaja Slovenije na simbolnem zemljevidu sodobne Evrope. Leta 1993 sta Jelica Šumič-Riha in Tomaž Mastnak, urednika tematske številke *Filozofskega vestnika*, naslovljene *Questioning Europe*, zapisala, da »se [Slovenci] nahajamo v položaju ne notri/ne zunaj, z nekaterih vidikov bliže Evropi, z nekaterih pa dlje od nje. Vse do zadnjih treh let smo bili zunaj Evrope, ker smo živeli v komunistični državi. V Sloveniji, tako kot v Čehoslovaški, Poljski, Madžarski in v baltskih državah, je poudarjanje dejstva, da smo Evropejci, pomenilo kritiko komunizma in imperialnih struktur, ki so nam bile vsiljene. Sprejeli smo igro z evropsko identiteto, in nenazadnje spoznali, da v njej lahko samo izgubimo. Ko je komunizem razpadel, smo ostali še naprej izključeni iz Evrope, v kateri se sicer nahajamo kulturno, politično, ekonomsko in zgodovinsko. Evropa je potrebovala komunizem bolj, kot smo ga mi. Ko smo se komunizma znebili, nas je Evropa zadržala v položaju Drugega, le da so se razlogi za to spremenili: ideološki in politični so bili zamenjani z rasnimi« (Mastnak in Šumič-Riha, 1993: 7–8).

Zaradi takšne percepcije so slovenski politiki pridružitve Slovenije Evropski uniji predstavili kot *vrnitev domov*. Mitja Velikonja (2005: 22) navaja zelo zgovorne primere tovrstnega diskurza: »eden izmed podpornikov liste SLS je v njihovem volilnem glasilu zagotavljal: *postali smo člani tiste družbe držav, kamor smo po svoji kulturi in zgodovinski tradiciji vedno spadali*, drugi pa, da *ne samo na zemljevidu, zdaj smo tudi zares v družini evropskih narodov*. Slovenija in Slovenci naj bi bili od dneva širitve *v prostoru in skupnosti narodov, kamor spadamo po svoji zgodovini in kulturi oziroma gre za vrnitev, za normalizacijo slovenskega naroda in države v širši družbi evropskih narodov (...)* Slovenija se *po dolgih desetletjih politično vrača tja, kjer je*

kulturno in duhovno vedno bila. Vzpostavlja se naravno stanje, ki je bilo za pol stoletja pretrgano (Družina, 2. 5. 2004). Torej, *vračamo se domov* (Žurnal, 30. 4. 2004 oziroma *Sedaj se vračamo* – predsednik SAZU, v Družini, 2. 5. 2004)« (Velikonja, 2005: 19–20). Ta »vrnitev domov« pa ni bila s 1. majem 2004 dokončana – kot pokaže Velikonja (v tej številki), »evropskost« je treba vedno znova dokazovati z doseganjem zastavljenih ciljev: prvi takšen cilj je bil vstop v EU, sledili so mu prevzem evropske valute, vstop v schengensko območje in končno predsedovanje svetu Evropske unije. »In tako naprej v neskončni teleološki spirali, kjer en končni cilj po izpolnitvi takoj nadomesti drugi: nikoli nismo dovolj dobri, vedno je še nekaj, kar nam preprečuje, da nismo ‚popolni Evropejci‘ (Delo, 16. 1. 2007)« (Velikonja, v tej številki).

Tovrstna retorika, ki se ustvarja v slovenski družbi, je prav tako podrejena notranjepolitičnim namenom. Ohranjanje »drugosti« Slovenije v simbolni geografiji Evrope pa prihaja tudi od zunaj in je povezano z njeno socialistično preteklostjo. Čeprav je bila Jugoslavija ustvarjena leta 1918 (pravzaprav po načelih, ki jih najdemo tudi v retoriki današnje Evropske unije – enovitost v različnosti, pluraliteta itd.), se jugoslovanska dediščina Slovenije danes v veliki meri izenačuje s socialistično dediščino, ki se, po drugi strani, v evropskem političnem diskurzu razume izključno v kategorijah moralnega in institucionalnega, kot totalitarni režim in ne kot še ena izmed zgodovinskih dediščin, ki so zaznamovale evropske družbe. Vsako zgodovinsko dediščino, kot piše Todorova, lahko opazujemo z dveh vidikov: na ravni kontinuitete in na ravni percepcije. »Socialistična dediščina kot kontinuiteta kaže na to, da so se v družbi na različnih stopnjah, na različnih področjih in v različnih državah ohranili sledovi socializma. Ta vidik socialistične družbe je obsojen na izginotje. Na ravni percepcije pa govorimo o konkretnih izkušnjah dveh ali treh generacij« (Todorova, 2004: 14–15). Slovenski politiki socialistične preteklosti lastne države sploh ne omenjajo. Če govorijo o socializmu, ga vidijo zgolj kot totalitarni režim in o njem govorijo z nevtralne, distancirane pozicije. Tako je slovenski predsednik vlade Janez Janša dejal, da *nihče nima pravice zanikati evropske perspektive državam vzhodne in jugovzhodne Evrope, ki so predolgo tpele pod totalitarnimi režimi* (Delo, 5. 6. 2005). Evropski politiki socialistično preteklost Slovenije omenijo predvsem takrat, ko hočejo poudariti uspeh Slovenije v evropskih integracijah. Tudi v tem diskurzu je socializem zreduciran na totalitarni režim: Javier Solana je leta 2004 dejal: *Rad pa bi rekel, da bi vi morali čutiti željo po vodenju in željo po kazanju poti v EU. V tem smislu imate odgovornost do drugih držav, ki skušajo narediti isto, kot ste naredili vi* (24ur.com, 28. 9. 2004). Predsednik evropskega parlamenta je na konferenci v Ljubljani 13. maja 2008 poudaril, da je *slovensko predsedovanje Uniji najboljša oporoka temeljitih sprememb, ki so v tej regiji nastale v zadnjih dvajsetih letih. To je izjemen dosežek, če pomislimo, da je bila Slovenija pred manj kot dvajsetimi leti del komunistične Jugoslavije*.

V političnem diskurzu se torej socializem obravnava izključno kot eden totalitarnih režimov v Evropi in tako se ohranja ena najstabilnejših podob *Drugega, vis-a-vis* katere se oblikuje evropska identiteta: kot zatrjujeta Habermas in Derrida, »je sodobna Evropa oblikovana skozi izkušnjo totalitarnih režimov 20. stoletja in skozi izkušnjo holokavsta« (Habermas in Derrida, 2003: 196; prim. Ivfersen in Kølvræ, v tej številki). V takšnem konceptualnem aparatu so primerjani pojmi socializem (komunizem) in fašizem ali komunizem in nacizem in ne kapitalizem in komunizem ali liberalizem (vključno z neoliberalizmom) in komunizem (Todorova, 2006). Ker prevladuje takšen pogled na socializem, je razumevanje socializma kot ene izmed zgodovinskih dediščin v Evropi, kot »izkušnje, ki je oblikovala življenje treh ali štirih generacij v vzhodni Evropi (...), še vedno stisnjeno v ideološkem prisilnem jopiču« (Todorova, 2002: 15). Glede na to ni nikakršno presenečenje, da se slovenski politiki izogibajo eksplicitnemu omenjanju socialistične dediščine.

Reduciranje socialistične (in vsake druge) dediščine izključno na raven političnega režima in ignoriranje dediščine kot percepcije po drugi strani omogoča reaktualizacijo paternalističnega odnosa: spet je mogoče vzpostaviti kontinuiteto med avstrijskim diskurzom v 19. stoletju in sodobnimi političnimi diskurzi. Kot navaja Promitzer, je bil odnos Avstrije do Srbije, ki se je poskušala osamosvojiti od otomanskega imperija, paternalističen: »je bil to odnos ‚civiliziranega‘ naroda, ki opazuje, kako si težko drugi narod prizadeva, da bi zavrgel svoje tradicionalno ‚barbarsko‘ obnašanje, da bi zadovoljil evropske standarde. Leta 1811 je anonimni avtor o Srbih pisal kot o ‚postavnih, duhovitih in pogumnih‘ ljudeh, ki so tako kot drugi evropski narodi naravno zainteresirani za znanost in umetnost, vendar so zaradi predolgega prenašanja otomanskega jarma postali neizobraženi in površni ter so zato videti zaostali za drugimi, srečnejšimi evropskimi narodi« (Promitzer, 2003: 191). O manj in bolj srečnih evropskih narodih je leta 2002 govoril tudi avstrijski zvezni kancler Wolfgang Schäussel: »Geografsko in zgodovinsko sta Avstrija in Slovenija tesno povezani, te povezave pa v nekaj desetletjih ni bilo mogoče zares živeti. Navdušenje zaradi lastne samostojnosti v Sloveniji in avstrijska navdušena podpora sosede pri njenem boju proti komunističnemu jugoslovanskemu vodstvu nista mogli dolgo prikrivati, da je ta umetna ločitev ovirala postopno premagovanje zgodovinskih razlik, kakršno je bilo mogoče v bolj srečni Zahodni Evropi« (Schäussel, 2002: 7).

Kolonializem in socializem sta evropski zgodovinski dediščini, ki sta obe bili predmet kritike in distanciranja. Vendar pa je v političnih in medijskih diskurzih sodobne Evrope samo socializem stigmatiziran in reduciran na zatiralni politični sistem, pri čemer se popolnoma ignorirajo izkušnje milijonov Evropejcev, ki so socializem živeli. Kolonializem se kljub svoji ekspanzionistični in tlačiteljski naravi danes odkrito uporablja kot argument v procesu legitimizacije na novo definiranih odnosov moči na evropski celine. Pri tem se poudarja celo način, kako so ga doživljali preprosti ljudje, torej se ta zgodovinska dediščina obravnava na ravni percepcije: govori se recimo o tem, kako se ljudje južno od sedanjih avstrijskih meja spomnijo avstrijske vladavine do leta 1918 (prim. citirano izjavo iz časopisa *Der Standard* in izjavo Jelka Kacina), čeprav mora biti Evropejcev, ki so jo doživeli in ki bi se je dejansko spomnili, danes izjemno malo. Dejstvo, da so določene zgodovinske dediščine primerne in ustrezne za omembo v evropskem političnem diskurzu, medtem ko je druge treba zamolčati, je pogojeno z različno stopnjo »evropskosti« evropskih družb in še bolj poudarja to, kar sta Šumič-Riha in Mastnak zagrenjeno poudarila postavljajoč Evropo pod vprašaj: nove delitve v Evropi nikakor ne pomenijo brisanja starih. Vstop v »veliko evropsko družino« ni konec dokazovanja »evropskosti« za nekdanje socialistične in balkanske države, »vrnitev domov« prav tako ni dokončna. Zahvaljujoč tej dvoumnosti je mogoče položaj Slovenije v Evropski uniji razumeti v ključu postkolonialne kritike: raziskovalci slovenskih diskurzov o pridružitvi EU so opazili, da je le-ta prikazana na paradoksalen način, kot vrnitev tja, kamor so Slovenija in Slovenci vedno spadali. Slovenija je vedno bila v Evropi in se je s 1. majem 2004 vrnila v Evropo. Tomaž Mastnak je leta 1998 zapisal: »Narod, ki zdaj trdi, da je del ‚Evrope‘ in da je to vedno bil, se je z vsemi silami in vsem prepričanjem, ki ga ima, napotil v ‚Evropo‘. Kam vodi ta pot – nepotrebna, kot je videti – pa nikomur ni povsem jasno« (Mastnak, 1998: 11). Mitja Velikonja se vpraša, »Kako je mogoče, da smo ‚že ves čas notri‘, ‚zdaj pa nenadoma gremo noter‘?« (Velikonja, 2005: 23), in ta paradoks razlaga s pomočjo »diskurza kolonialne mimikrije, kakor ga razvija – v ne tako drugačnem položaju, kot bi najprej pomislili – Homi Bhabha« (prim. Bhabha, 1994). Bhabha vidi »kolonizirane domorodce kot skorajda iste, toda ne povsem z njihovimi kolonizatorji, pripadniki ‚vladajoče‘ in zato seveda ‚višje‘ kulture (...) Položaj, v katerem smo se znašli Slovenci (in drugi novi prišleki v

¹⁰ Ko je Evropska komisija priporočila vstop Bolgarije in Romunije v EU s 1. januarjem 2007, je bolgarski zunanji minister Ivajlo Kalfin dejal, da je »Bolgariji uspelo, za kar si je prizadevala sedemnajst let«, in dodal, da »bo morala Sofija zdaj druge evropske države prepričati, da je vredna članstva v Uniji (Delo, 26. 9. 2006). Ob isti priložnosti je romunski predsednik Traian Basescu izjavil, da bo Romunija »morala prehoditi še dolgo pot od vstopa v Unijo do resnične integracije v veliko družino« (Delo, 26. 9. 2006). Veliko bolj direktno izraža dejstvo, da se imajo nekatere evropske države za bolj evropske od drugih in da se taka percepcija ne spremeni z vključitvijo slednjih v EU, naslov v enem izmed bolgarskih časnikov, objavljen po objavi pozitivnega poročila o vstopu te države v EU: *Europa nas je sprejela, jo pa skrbi, da je ne bomo okradli* (Delo, 27. 9. 2006).

Evropo) v tem novem evrocentričnem metadiskurzu, je, da smo ‚skorajda Evropejci, toda ne popolnoma evropejski‘: torej, zelo kmalu evropeizirani Neevropejci, ki pa se moramo še marsičesa evropskega naučiti« (Velikonja, loc. cit.).¹⁰

Tudi narava diskurza, ki skozi uporabo zgodovinskih dediščin legitimizira položaj in vlogo posameznih držav v okviru Evropske unije, postavi Slovenijo v položaj koloniziranega subjekta. Ker ta ni zmožna artikulacije lastnega diskurza, ki bi ga utemeljila z zgodovinskimi izkušnjami, ji po eni strani preostane sposojanje tujih diskurzov, ki jih ne more utemeljiti, po drugi pa zamolčevanje lastnih zgodovinskih izkušenj kot neustreznih in »neevropskih«.

Literatura

BAKIĆ-HAYDEN, M. (1995): *Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia*. *Slavic Review*, 54/4, 917–931.

BAKIĆ-HAYDEN, M., HAYDEN, R. (1992): *Orientalist Variations on the Theme »Balkans«: Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics*. *Slavic Review*, 51/1, 1–15 (slovenski prevod: Orientalistične razlike na temo »Balkan«: simbolna geografija v nedavni jugoslovanski politiki kulture. Ljubljana, Zbornik postkolonialnih študij, JEFFS, N. (ur.), Krtina (2007, 441–459).

BASKAR, B. (2007): *Austronostalgia and Yugonostalgia in the Western Balkans*. V: JEZERNIK, B., MURŠIČ, R., BARTULOVIĆ, A. (ur.): *Europe and its Other*. Ljubljana, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 45–62.

BHABHA, H. (1994): *On mimicry and man: The ambivalence of colonial discourse*. *The Location of Culture*, London–New York, Routledge.

BOJINOVIĆ, A. (2005): *Geographical Proximity and Historical Experience as a Basis for Active Foreign Policy Strategy of Small European States – the Case of Austria and Slovenia regarding the Western Balkans*. *Politics in Central Europe*, 1, 8–29.

BURGESS, A. (1997): *Divided Europe: The New Domination of the East*. London, Pluto Press.

BURLEIGH, M. (1988): *Germany Turns Eastward: A Study of Ostforschung in the Third Reich*. New York, Cambridge University Press.

CARVER, R. (1998): *The Accursed Mountains: Journeys in Albania*. London, Flamingo.

ERJAVEC, K., VOLČIČ, Z. (2007): »War on terrorism« as a discursive battleground: Serbian recontextualization of G.W. Bush's discourse. *Discourse & Society*, 18(2), 123–137.

FEICHTINGER, J., PRUTSCH, U., CSÁKY, M. (ur.) (2003): *Habsburg postcolonial*. Innsbruck–Wien–München–Bozen, Suidien Verlag.

GINGRICH, A. (1998): *Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe*. V: BASKAR, B., BRUMEN, B. (ur.): *MESS, Mediterranean Ethnological Summer School, Vol. II, Piran/Pirano, Slovenia 1996*. Ljubljana, Inštitut za multikulturne raziskave, 99–127.

HABERMAS, J., DERRIDA, J. (2003): *February 15, or What Binds Europeans Together: A plea for a Common Foreign Policy, Beginning in the Core of Europe*. *Constellations*, 10 (3), 291–297.

HAMMOND, A. (2006): *Balkanism in Political Context: From the Ottoman Empire to the EU*. *Westminster Papers in Communication and Culture*, 3(3), 6–26.

- KAPLAN, R. D. (1993): *Balkan Ghosts: A Journey through History*. London, Basingstoke, Papermac.
- KASER, K. (1990): *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft*. Wien, Böhlau.
- KNEISSL, K. (2002): Ko postane nezaupanje načelo [When Distrust becomes the Principle]. V: MAYRHOFER-GRÜNBÜCHEL, F., POLZER, M. (ur.): *Avstrija–Slovenija, preteklost in sedanost*. Ljubljana–Klagenfurt, Cankarjeva založba, Wieser, 165–172.
- LACLAU, E., MOUFFE, C. (1987): *Hegemonija in socialistična strategija – k radikalni demokratični politiki*. Ljubljana, Partizanska knjiga.
- MASTNAK, T. (1998): *Evropa: med evolucijo in evtanazijo*. Ljubljana, Apes – Studia humanitatis.
- MURŠIČ, R. (2007): *The Balkans and Ambivalence of its Perception in Slovenia: the Horror of »Balkanism« and Enthusiasm for its Music, Europe and its Other*. Božidar Jezernik, Rajko Muršič (ur.), Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 87–105.
- PROMITZER (2003): *The South Slavs in the Austrian Imagination. Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*. Nancy M. Wingfield (ur.), New York – Oxford, Berghahn Books, 183–215.
- RUTHNER, C. (2003): K. U. K. ‚Kolonialismus‘ als Befund, Befindlichkeit und Metapher: Versuch einer weiteren Klärung. Kakanien Revisited. <http://www.kakanien.ac.at/beitr/theorie/CRuthner2.pdf>.
- SAID, E. (1996): *Orientalizem: Zahodnjaški pogled na Orient*. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- SCHÜSSEL, W. (2002): Skupaj v evropsko prihodnost. V: MAYRHOFER-GRÜNBÜCHEL, F., POLZER, M. (ur.): *Avstrija – Slovenija, preteklost in sedanost*. Ljubljana–Klagenfurt, Cankarjeva založba, Wieser, 7–8.
- ŠUMIČ-RIHA, J., MASTNAK, T. (1993): *Questioning Europe*. Filozofski vestnik, 2, 7–11.
- TODOROVA, M. (1997): *Imagining the Balkans*. New York, Oxford University Press.
- TODOROVA, M. (2002): *Remembering Communism*. Centre for Advanced Study in Sofia Newsletter (autumn), 15–17.
- TODOROVA, M. (2004): Introduction: Learning Memory, Remembering Identity. V: TODOROVA, M. (ur.): *Balkan Identities: Nation and Memory*. London, Hurst & Company, 1–24.
- TODOROVA, M. (2005): *Šta je istorijski region? Premeravanje prostora u Evropi*. Reč 73/19, 81–96.
- TODOROVA, M. (2006): *From Utopia to Propaganda and Back, otvoritveni govor na konferenci Post-Communist Nostalgia*. University of Illinois at Urbana-Champaign, 7–8. april, 2006.
- UHL, H. (2002): *Zwischen 'Habsburgischem Mythos' und (Post)Kolonialismus*. Moderne, Zeitschrift des Spezialforschungsbereichs Moderne, Wien und Zentraleuropa um 1900. 5. Jg., H. 1 (März 2002), 2–5.
- VELIKONJA, M. (2005): *Evroza – kritika novega eurocentrizma*. Ljubljana, Mirovni inštitut.

Internetni viri

- <http://www.bmeia.gv.at/en/foreign-ministry/foreign-policy/europe/western-balkans.html>
- <http://www.kakanien.ac.at>
- <http://www.24ur.com>